

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת בשלח: החזרה למצרים

במלחמת יום-הכיפורים, חצה צבא ההגנה לישראל את תעלת סואץ והתמקם בגדה המערבית של התעלה במצרים, ובמקום אף הוקמה ישיבה שנקראה 'ישיבת גושן'.

האם היה מותר לשהות שם?

כאשר ישראל עמדו לפני ים סוף, מבטיח להם משה שזו הפעם האחרונה שהם יראו את המצרים:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם אֵל תִּירָאוּ הַתִּיַצְבוּ וַיֵּרָא אֶת יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם, כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם

הַיּוֹם לֹא תִסְפוּ לְרִאֲתָם עוֹד עַד עוֹלָם.¹

לא מדובר רק על הבטחה אלא על אזהרה ואיסור, כפי שחוזר על כך משה בספר דברים, במסגרת האיסור למלך

להרבות לו סוסים שמקורם ממצרים: "וְהָאֵמַר לָכֶם לֹא תִסְפוּ לָשׁוּב בְּדָרְךָ הַזֶּה עוֹד."²

אזהרה זו חוזרת על עצמה שוב בספר דברים במסגרת הקללות: "וְהִשְׁבַּח ה' מִצְרַיִם בְּאֲנִיּוֹת בְּדָרְךָ אֲשֶׁר אֶמְרָתִי לָךְ

לֹא תִסְיַף עוֹד לְרִאֲתָהּ."³

בדברי המדרש⁴ מובאות שלוש אזהרות אלו וכנגדם שלושת הפעמים שישראל שבו למצרים ונענשו:

בשלושה מקומות הזהיר המקום לישראל שלא לשוב מצרים... בשלושתם חזרו שם ובשלושתם נפלו.

הראשונה, בימי סנחריב...⁵ השנית, בימי יוחנן בן קֶרֶח...⁶ והשלישית, בימי טורנינוס.⁷

דברים אלו נפסקו להלכה ברמב"ם:

ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים... בשלושה מקומות הזהירה תורה שלא לשוב למצרים.⁸

השאלה הגדולה ביחס לאיסור זה היא על קהילות יהודיות שהתיישבו בארץ מצרים, ועל הרמב"ם עצמו שהתגורר

שם, כפי שתמה הריטב"א:

ומיהו תמיהא מילתא על מה סמכו העולם לגור בזמן הזה במצרים, כגון הרמב"ם ז"ל וכמה גדולים אחרים.⁹

ואכן, רבי אשתורי הפרחי כתב:

ושמעתי במצרים מפי הרב שמואל ז"ל אחד מבני בניו של הרמב"ם, שכשהרמב"ם היה חותם שמו באגרת

שלוחה היה מסיים, הכותב העובר בכל יום שלושה לאוין.¹⁰

אך יש שערערו על עדות זו, שלא יתכן והרמב"ם היה ממשיך לגור במצרים כשדבריו יש איסור תורה בכך, וכן לא

מצאנו חתימה כזו בכתביו.¹¹

כדי לענות על השאלה כיצד התגוררו יהודים במצרים, עלינו לברר מהי סיבת האיסור לגור במצרים?¹²

אפשר לומר שהאיסור משום העם המצרי היושב במצרים, שהוא מקולקל במעשיו ויש חשש להימשכות אחריו. אך

אפשר לומר שאין האיסור תלוי בתושבים המתגוררים שם, אלא בארץ עצמה שאסור לשוב אליה גם אם התושבים

המצרים כבר לא נמצאים שם.

¹ שמות (יד, יג).

² דברים (יז, טז).

³ דברים (כח, סח).

⁴ מכילתא (מסכת דוהי, פרשת בשלח פרשה ב). ראו גם: ירושלמי (סוכה פ"ה ה"א).

⁵ ישעיהו (לא, א).

⁶ (ירמיהו) מב, טז.

⁷ ירושלמי (סוכה פ"ה ה"א); סוכה (נא ע"ב).

⁸ רמב"ם (הלי מלכים פ"ה ה"ז).

⁹ ריטב"א (יומא לח ע"א ד"ה אלכסנדריא). כן הקשו: יראים (סימן שט); סמ"ג (לאוין סימן רכז). להסבר נוסף אודות ישיבת הרמב"ם

במצרים, ראו: רי"ד סולובייצ'יק (רשימות שעורים, סוכה נא ע"ב).

¹⁰ כפתור ופרח (פרק ה).

¹¹ פרחי ציון (הוצאת מוסד הרב קוק, קפד ע"ב) בשם היעב"ץ; מרגליות הים (סנהדרין כא ע"ב אות ה); שו"ת יחיה דעת (ח"ג סימן פא).

¹² על כך שהיתר האיסור נובע מסיבתו, ראו: כפתור ופרח (פרק ה).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הרמב"ם¹³ והרמב"ן¹⁴ הסבירו את האיסור לשוב למצרים משום שמעשי העם היושב שם מקולקלים מאוד ורצה הקב"ה שלא נלמד ממעשיהם ולכן אסר עלינו לשוב למצרים. לפי הסבר זה, שהסיבה נובעת מהעם, כתב רבינו בחיי¹⁵ שכיום אין איסור לשוב למצרים משום שהעם המצרי המקולקל אינו נמצא שם. לדבריו, זו הסיבה שקהילות יהודיות מתגוררות במצרים, שכן האיסור אינו לדורות אלא לאותה השעה בה היו תושבי מצרים מקולקלים במעשיהם.¹⁶ אמנם הסבר זה תואם את נימוקו של הרמב"ם לאיסור, משום העם המצרי המקולקל, אך אינו תואם את דברי הרמב"ם הסובר שאיסור זה קיים גם לדורות.¹⁷ זאת ועוד, הרמב"ם מסביר שהעם המצרי כיום אינו העם המצרי של פעם משום שסנחריב בלבל את כל האומות:

כשעלה סנחריב מלך אשור בלבל כל האומות ועירבם זה בזה והגלה אותם ממקומם, ואלו המצרים שבארץ מצרים עתה אנשים אחרים הם.¹⁸

א"כ, אם אכן הסיבה לאיסור משום העם המצרי המקולקל, מדוע יש איסור לגור במצרים הרי העם כבר אינו שם? אולם ניתן לומר שסיבת איסור ישיבה בארץ מצרים אינה משום העם המצרי וגם כיום שהוא לא קיים יש איסור ישיבה בארץ עצמה, שכן האיסור הוא לשוב לארץ מצרים ללא כל קשר לעם הנמצא שם, וזהו איסור הנוהג לדורות. אבל אז שוב חוזרת השאלה, כיצד קהילות יהודיות התיישבו במצרים? על כך עונה הרב אליעזר ממיץ.¹⁹ לדבריו, האיסור לשוב למצרים הוא דווקא באותה הדרך ממנה באו ישראל, כדברי התורה: "לא תספון לשוב בדרך הנה עוד".² כלומר, אסור לרדת מארץ ישראל למצרים, אך אין כל איסור ללכת מארצות אחרות למצרים. לפיכך, היהודים שהתיישבו במצרים לא הגיעו אליה מארץ ישראל אלא מארצות אחרות.

הריטב"א²⁰ הביא הסבר זה אך מדבריו נראה שהאיסור הוא לשוב מארץ ישראל למצרים באותה הדרך שהגיעו משם, דרך המדבר. לאור זאת נראה, שאפשר לרדת מארץ ישראל למצרים לא דרך המדבר אלא דרך הים, שכן האיסור לשוב באותה הדרך שישראל עלו ממצרים, דרך היבשה ולא דרך הים. ואכן, באזהרה השלישית לא לשוב למצרים, במסגרת הקללות, נאמר: "וַיְהִי־כֵן־הָיָה מִצְרַיִם בְּאֲנִיּוֹת בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר אֶמְרָתִי לָךְ לֹא תִסֹּף עוֹד לָרְאֹתָהּ".³ מדוע הודגשה דרך החזרה למצרים באוניות? האברבנאל²¹ מסביר שהאיסור הוא לשוב למצרים באותה הדרך שישראל עלו משם, דרך היבשה, אך דרך הים מותר לשוב למצרים.

הבעייתיות בהסבר זה היא ההיצמדות לאזהרה השנייה והשלישית, וההתעלמות מהאזהרה הראשונה שלא הבחינה בצורות החזרה למצרים, "לא תספון לראותם עוד עד עולם".²² וכן אין בכך הסבר למגורי הרמב"ם במצרים, שכן הוא ירד מארץ ישראל למצרים ושב באותה הדרך בה הלכו ישראל ממצרים לארץ.²³

לאור דברים אלו, עלינו למצוא הסבר שונה לשאלה כיצד התגוררו קהילות יהודיות ובניהם הרמב"ם במצרים? הירושלמי מדייק מלשון הפסוק "לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד - לישיבה אין אתה חוזר, חוזר אתה לסחורה".²⁴ לאור זאת ניתן להסביר את מעשה ניקנור²⁵ שהלך למצרים להביא דלתות לבית-המקדש, שכן האיסור להשתקע באופן קבוע במצרים, אבל לסחורה מותר.²⁶

¹³ רמב"ם (הלי מלכים פ"ה ה"ח).

¹⁴ רמב"ן (דברים יז, טז).

¹⁵ רבינו בחיי (דברים יז, טז).

¹⁶ כ"כ: סמ"ג (לאוין סימן רכז); ריטב"א (יומא לח ע"א ד"ה אלכסנדריא) בתירוץ ראשון.

¹⁷ רמב"ם (ספר המצוות, לא-תעשה מו).

¹⁸ רמב"ם (הלי איסורי ביאה פ"ב הכ"ה).

¹⁹ יראים (סימן שט). כ"כ: מרדכי (יבמות פרק הערל רמז עב).

²⁰ ריטב"א (יומא לח ע"א ד"ה אלכסנדריא), בתירוץ השני.

²¹ אברבנאל (דברים כח, מט ד"ה ההפסד הח').

²² רדב"ז (הלי מלכים פ"ה ה"ז); שו"ת קול מבשר (ח"א סימן יג ד"ה ב טעם).

²³ שו"ת קול מבשר (ח"א סימן יג ד"ה ב טעם).

²⁴ ירושלמי (סנהדרין פ"ה ה"ח). ראו: ערוך לנר (סנהדרין כא ע"ב ד"ה בגמרא ואמר).

²⁵ יומא (לח ע"א).

²⁶ תוספות ישנים (יומא לח ע"א ד"ה עמד). ראו כן: סמ"ג (לאוין סימן רכז); ריטב"א (יומא לח ע"א ד"ה אלכסנדריא), בתירוץ הראשון;

תוספות הרא"ש (שם ד"ה עמד); גבורת ארי (שם ד"ה להביא).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הרמב"ם הביא היתר זה להלכה, שמותר לחזור למצרים לצורכי מסחר, והוסיף: "ואין אסור אלא להשתקע שם".²⁷ בכך מסביר הרדב"ז²⁸ את מנהגם של היהודים שהשתקעו במצרים, שהאיסור הוא לרדת למצרים במטרה לגור שם מגורי קבע, אבל אם הירידה לשם היא לצורכי פרנסה ומסחר הדבר מותר. אלא שבהמשך יהודים אלו השתקעו במצרים, שאמנם אין בכך איסור תורה אלא איסור דרבנן בלבד. גם הרמב"ם הגיע למצרים לצורכי פרנסה ולא למגורי קבע, אך עם השנים נאלץ להתגורר שם באופן קבוע ולא היה יכול לשוב לארץ ישראל משום שהיה אנוס מאת המלכות בה שימש כרופאו האישי של המלך ולא יכול היה לעזוב,²⁹ או משום צורכי הפרנסה שהוטלו עליו לאחר מות אחיו דוד, ונאלץ להישאר במצרים.³⁰

לאור היתר זה, שמותר לרדת למצרים למגורים זמניים ולא למגורי קבע, כתב הרדב"ז על עצמו:

גם אני הכותב שכנתי שם שנים רבות, אבל לא היה דעתי להשתקע שם אלא ללמוד תורה וללמדה, לפי ששיבת ארץ ישראל קשה עד מאד.³¹

ואכן, הוא שב לירושלים באחרית ימיו ובכך ישיבתו במצרים לא הייתה קבועה.

לאור היתר זה התיר הרב יצחק הרצוג³² לרדת למצרים לפרק זמן מוגבל כדי למצוא שידוך, וכן התיר הרב עובדיה יוסף³³ לעיתונאים לצאת לסקר את ועידת קהיר, כי שהותם שם אינה לקביעות אלא לתקופה מוגבלת. נמצאנו למדים משיטה זו, שסיבת איסור ישיבה במצרים אינה משום המפגש עם העם המצרי ומעשיו המקולקלים, שהרי גם בישיבת ארעי יש מפגש עם העם המצרי. אלא סיבת האיסור היא ההשתקעות בארץ מצרים, וכאשר הירידה לשם אינה לישיבת קבע מותר.

הסבר נוסף להימצאותם של קהילות יהודיות במצרים, כתב הריטב"א,³⁴ שהאיסור הוא רק בזמן שישראל נמצאים בארץ ישראל ובשעת שלום אז יש איסור לצאת מהארץ למצרים, "אבל בזמן הזה שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצוי הארץ" אין איסור לרדת למצרים.³⁵

היישום של דברים אלו אירע בתקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל במדיניות 'הספר הלבן', אז כתב הרב יצחק הרצוג³⁶ שיתכן ועדיין אנו בגלות ולכן אין איסור לרדת למצרים ולהשתקע שם. אך כיום שאנו בארצנו במדינת ישראל, האיסור קיים.

במלחמת יום-הכיפורים, חצה צבא ההגנה לישראל את תעלת סואץ והתמקם בגדה המערבית של התעלה בארץ מצרים, ובמקום אף הוקמה ישיבה שנקראה 'ישיבת גושן'. אמנם ממשלת ישראל לא התכוונה לספח חלקים אלו לארץ ישראל וכיבושם היה למטרת פיקוח נפש, אך הרב שילה רפאל ביקש לדון בשאלה תאורתית ממקרה זה: לו תחליט ממשלת ישראל ביום מן הימים לכבוש חלקים בארץ מצרים... האם יש בכך איסור או לא?³⁷

²⁷ רמב"ם (הלי מלכים פ"ה ה"ח).

²⁸ רדב"ז (הלי מלכים פ"ה ה"ז). ראו גם: שו"ת רדב"ז (ח"ד סימן עג).

²⁹ רדב"ז (הלי מלכים פ"ה ה"ז).

³⁰ הרב יצחק הרצוג (פסקים וכתבים, ח"ב או"ח סימן קיח).

³¹ מצודת דוד (מצווה תקצב). ראו גם: רדב"ז (הלי מלכים פ"ה ה"ז). ראו גם: הרב יצחק הרצוג (פסקים וכתבים, ח"ב או"ח סימן קיח אות ז-ח).

³² פסקים וכתבים (ח"ב או"ח סימן קיח).

³³ שו"ת יחווה דעת (ח"ג סימן פא).

³⁴ ריטב"א (יומא לח ע"א ד"ה אלכסנדריא).

³⁵ ראו מה שהעירו על דבריו יחוס למצוות עליה לארץ ישראל, שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן תנד אות סג); הרב יצחק הרצוג (פסקים וכתבים, ח"ב או"ח סימן קיח).

³⁶ פסקים וכתבים (ח"ב או"ח סימן קיח אות ו).

³⁷ הרב שילה רפאל (משכן שילה, עמוד שטו).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

התשובה לשאלתנו נעוצה בחידושו של הרמב"ם, שהאיסור לרדת למצרים ולהשתקע שם הוא על יחידים, אך אם מלך ישראל כבש חלקים מארץ מצרים אין איסור להתיישב שם:

ויראה לי, שאם כבש ארץ מצרים מלך ישראל על פי בית דין, שהיא מותרת, ולא הזהירה אלא לשוב לה יחידים.³⁸

לדעת הרב אברהם יצחק קוק,³⁹ בימינו שאין מלך בישראל חוזרות סמכויותיו לציבור. לפיכך, לנבחר הציבור יש את סמכויותיו של המלך לצורך הנהגת הכלל.

לאור זאת, בימינו אם ממשלת ישראל תחליט לכבוש את ארץ מצריים לצורך הצלת ישראל מיד צר, המגדירה את המלחמה כמלחמת מצווה, שהחלטה על מלחמה כזו מסורה בידי המלך בלבד,⁴⁰ היינו נבחר הציבור, אז לאחר הכיבוש יהיה אפשר להתיישב בארץ מצריים.

כמו כן, אם תהייה זו מלחמת רשות להרחבת גבולות המדינה,⁴¹ מלחמה בה יש צורך בסמכות הסנהדרין,⁴⁰ מערכת משפט שאינה קיימת כיום, אך כיון שחלק מתפקיד הסנהדרין הוא הייצוג של כלל ישראל,⁴² כיום הייצוג מסור לנציגי הציבור הנבחרים. במקרים אלו של כיבוש ארץ מצרים ע"י ממשלת ישראל, לא יהיה איסור ישיבה במצריים, כדברי הרמב"ם שאם מלך ישראל כבש את ארץ מצרים מותר להתגורר שם בקביעות.

בטעם ההיתר כתב הרב אברהם יצחק קוק,⁴³ שכאשר מלך ישראל כובש את ארץ מצרים חלה עליה קדושת ארץ ישראל, ובכך סרה סיבת האיסור להשתקע במצרים משום מעשי העם והארץ המקולקלים, כי הכיבוש מחיל את קדושת ארץ ישראל על המקום.⁴⁴

לאחר השואה, עלתה הצעה להטיל חרם על חזרה לגרמניה, כשם שיש איסור לשוב לארץ מצרים. הרב משולם ראטה⁴⁵ טען שזו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, כי "יוצאי גרמניה ירצו לנסוע לשם לסדר את ענייני רכושם, אף שלא ירצו להשתקע שם". לדבריו, הסיבה המרכזית של התיישבות קהילות יהודיות ובניהם הרמב"ם בארץ מצריים נבעה מכך שלא ניתן היה למנוע זאת, ולכן הראשונים והפוסקים נלאו למצוא היתר לכך. לפיכך הוא מתנגד להטלת חרם להיכנס לגרמניה, שהוא בלתי ישים ויגרום לנזק גדול, כלשונו: "על הראשונים אנו מצטערים ועכשיו אתה בא להוסיף עליהם גזירה חדשה".

³⁸ רמב"ם (ה' מלכים פ"ה ה"ח).

³⁹ שו"ת משפט כהן (סימן קמד).

⁴⁰ רמב"ם (ה' מלכים פ"ה ה"ב).

⁴¹ רמב"ם (ה' מלכים פ"ה ה"א).

⁴² רי"ז סולובייציק (ה' סנהדרין פ"ה ה"א); חידושים לזבחים יח ע"א ד"ה שיטת); רי"ד סולובייציק (קובץ חידושי תורה, עמוד מז-סה; שיעורים לזכר אבא מרי, ח"א עמוד קמז-קמט).

⁴³ שו"ת משפט כהן (סימן קמה).

⁴⁴ יש שסברו שהכיבוש אינו מחיל קדושת ארץ ישראל אלא רק שם ארץ ישראל: פרח מטה אהרן (אהבה עמוד 179); רי"ד סולובייציק

(רשימות שיעורים, סוכה נא ע"ב ד"ה דרך אגב).

⁴⁵ שו"ת קול מבשר (ח"א סימן יג).